

**Centralne Muzeum Jeńców Wojennych
w Łambinowicach-Opolu**

Anna Matuchniak-Krasuska

Za drutami oflagów

Studium socjologiczne

Opole 2014

Wstęp

Termin „za drutami” był pierwszym skojarzeniem związanym z oflagami. Słyszałam go w opowiadaniach mojego Dziadka, śp. kapitana Konrada Majcherskiego, któremu przede wszystkim dedykuję to opracowanie. Lektura opublikowanych wspomnień innych oficerów, z powtarzającym się zwrotem „za drutami”, oznaczającym niewolę w czasie II wojny światowej, potwierdziła trafność tytułu. W oflagach wychodziły gazety o znamienych tytułach „Za drutami”, „Zadrucie”, medycyna zaś używa określenia „choroba drutów”, które – podobnie jak „KZ syndrom” – oznacza różne somatyczne i psychiczne dolegliwości, wynikające z lat zamknięcia w obozie (na długiej liście jednostek chorobowych mieści się psychoza powodująca samobójstwa, w tym przez „pójście na druty”).

Przedmiotem analizy jest życie polskich oficerów w niewoli niemieckiej w latach 1939–1945. Oflagi to klasyczne instytucje totalne, w których niemieccy nadzorcy z Wehrmachtu przez ponad pięć lat przetrzymywali w bardzo ciężkich warunkach tysiące polskich inteligentów. Działalność kulturalna, edukacyjna, sportowa pozwalała na sensowne zajęcie czasu, podtrzymanie morale, przetrwanie.

Jest to studium z pogranicza historii i socjologii, opracowane na podstawie zbiorów muzealnych, rozpraw historycznych, książek wspomnieniowych oraz archiwum prywatnego kpt. Konrada Majcherskiego, oficera 25. pułku piechoty z Piotrkowa Trybunalskiego, jeńca wojennego numer 613/X A. Opracowanie tego archiwum stanowi odrębne przedsięwzięcie badawcze. Starając się poznać losy mojego Dziadka, skoncentrowałam się na historii obozów, w których był zamknięty: Dulagu B Lamsdorf, tj. obozie przejściowym w Lamsdorf (Łambinowice koło Opola), Oflagu X A Itzehoe i Oflagu X A Sandbostel oraz Oflagu X C Lübeck (w czasie wojny w dziesiątym Okręgu Wojskowym Wehrmachtu z siedzibą w Hamburgu), Oflagu II C Woldenberg (w czasie wojny w drugim Okręgu Wojskowym Wehrmachtu z siedzibą w Szczecinie, obecnie Dobiegniew w województwie lubuskim). Wybór tematów esejów socjologicznych związany jest z zagadnieniami podjętymi w listach z oflagów oraz zapiskach kpt. K. Majcherskiego. Szkice socjologiczne stanowią kontekst eksplikacyjny dla korespondencji wojennej. Z tego względu zostały pominięte pewne wątki, na przykład działalność konspiracyjna. Jest zrozumiałe, że ten temat nie mógł być poruszony

w listach. Taka decyzja pozwala na oryginalną konstrukcję własnej książki socjologicznej, bez usiłowania napisania wszystkiego o wszystkich oflagach.

Książka składa się z ośmiu esejów ułożonych w dwie części zatytułowane: pierwsza: „Oflagi – instytucje totalne” (rozdziały: „Architektura przemocy”, „Organizacja oflagu”, „Życie obozowe”, „Słownictwo obozowe”); druga: „Kultura jako źródło wolności” (rozdziały: „Plastyka oflagowa – sztuka przetrwania”, „Teatr w oflagu – wyzwolenie w niewoli”, „Sport w enklawie wojennej”). Każda z części jest poprzedzona wprowadzeniem socjologicznym, ułatwiającym lekturę przedstawicielom innych dyscyplin. Esej „Społeczne ramy pamięci o oflagach” stanowi zakończenie. Bibliografia łączy teksty socjologiczne, historyczne, wspomnieniowe, poetyckie jako pełnoprawne źródła informacji.

Jest to pierwsza praca socjologiczna o oflagach. Temat oflagów nie był podejmowany przez socjologów, nawet wśród prowadzących badania z zakresu „pamięć i historia” czy „analizy biograficzne”. O socjologicznej książce o oflagach marzył były jeńiec ppor. Marek Sadzewicz – autor wspomnień opublikowanych pt. *Oflag*, który tak pisał o swoich zamierzeniach: „Dzień obozowy jest długi. Ale kiedy obejrzę się wstecz, suma tych dni skróciła się tak, że zdawałoby się można by je pomieścić w garści. Dopiero, kiedy zaczynamy wspominać, przychodzą na pamięć całe zespoły faktów, okoliczności składających się na historię naszej społeczności obozowej. Kiedy już wyjdę z niewoli i wrócę do mojego zacisznego gabinetu w Warszawie, napiszę obszerną, wielotomową monografię obozu jeńców jako studium socjologiczne. Opiszę tam rozwój i działalność licznych instytucji, jakie powstały i rozwinęły się w naszym obozie.” [M. Sadzewicz, 1958, s. 71].

Książka *Za drutami oflagów. Studium socjologiczne* jest przeznaczona dla odbiorców profesjonalnych, zarówno historyków, jak i socjologów, dla studentów socjologii, historii, historii sztuki, kulturoznawstwa, teatrologii, językoznawstwa, pedagogiki. Byłaby użyteczna nie tylko dla przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych, ale także prawniczych czy medycznych. Adresatami są przede wszystkim amatorzy historii, członkowie stowarzyszeń patriotycznych, a zwłaszcza rodziny jeńców, w tym moja własna.

Pragnę podziękować instytucjom i osobom, które wsparły moje przedsięwzięcie: Dyrektor Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu dr Violetcie Rezler-Wasielewskiej, Dyrektor Muzeum Woldenberczyków w Dobiegniewie mgr Irenie Zmaczyńskiej, Szefowi Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych w Warszawie dr. Janowi Stanisławowi Ciechanowskiemu, a także Zarządowi Województwa Opolskiego.

Doceniam kompetencje historyczne i wnikliwą pracę Recenzentów: prof. dr. hab. Marcina Kuli, dr Renaty Kobylarz-Buły, dr. Piotra Stanka.

W związku z powyższym nadmieniam, że jako autorka ponoszę pełną odpowiedzialność za treść i formę tej publikacji.

Wyrazy wdzięczności za udział w przedsięwzięciach badawczych, dyskusje, pomoc w przygotowaniu i opracowaniu fotografii kieruję do Koleżanek i Kolegów z Uniwersytetu Łódzkiego: prof. zw. dr hab. Anny Buchner-Jeziorskiej, dr Emilii Zimnicy-Kuzioły, dr. hab. Tomasza Ferenc, dr Eweliny Wejbert-Wąsiewicz, mgr Jolanty Pietraszun. Pani Danucie Schmidt-Raben dziękuję za relację z wizji lokalnej terenów obozowych w okolicach Hamburga. Pani Matyldzie Góralskiej dziękuję za opracowania z zakresu dietetyki.

Wdzięczna jestem także moim Najbliższym za zainteresowanie i pomoc.

Spis treści

WSTĘP	7
CZĘŚĆ PIERWSZA: Oflagi – instytucje totalne	
WPROWADZENIE HISTORYCZNE I SOCJOLOGICZNE	11
1. Dane historyczne	11
1.1. Obozy Lamsdorf	12
1.2. Oflag X A Itzehoe	15
1.3. Oflag X A Sandbostel	16
1.4. Oflag X C Lübeck	17
1.5. Oflag II C Woldenberg	19
2. Koncepcje socjologiczne przydatne do opisu oflagów	21
ROZDZIAŁ I: Architektura przemocy	28
1. Przestrzeń i miejsce w instytucji totalnej	28
2. Architektura wnętrza i socjologia codzienności	36
3. Transformacje przestrzeni i architektury	42
4. Podsumowanie	48
ROZDZIAŁ II: Organizacja oflagu	50
1. Struktura społeczna	50
1.1. Świat nadzorców	50
1.2. Świat podwładnych	57
1.3. Role pogranicza	64
2. Normy społeczne	70
2.1. Prawo skodyfikowane	70
2.2. Prawo zwyczajowe	76
3. Podsumowanie	82
ROZDZIAŁ III: Życie obozowe	87
1. Codzienna egzystencja	87
2. Świąta	94
3. Wyżywienie	100
4. Podsumowanie	109
ROZDZIAŁ IV: Słownictwo obozowe	112
1. Terminologia niemiecka i o Niemcach	112
2. Neologizmy i świat jeniecki	117
3. Podsumowanie	131

CZĘŚĆ DRUGA: Kultura jako źródło wolności

Wprowadzenie z socjologii kultury i sztuki	133
1. Elementarne pojęcia socjologii kultury	133
2. Podstawy socjologii sztuki	135
ROZDZIAŁ V: Plastyka oflagowa – sztuka przetrwania	140
1. Twórczość plastyczna	140
2. Grafiki, rysunki, obrazy	141
3. Rzeźba i architektura	147
4. Sztuka użytkowa i rzemiosło artystyczne	149
5. Wystawy	152
6. Podsumowanie	156
ROZDZIAŁ VI: Teatr w oflagu – wyzwolenie w niewoli	157
1. Funkcje teatru	157
2. Społeczne ramy teatru obozowego	161
3. „Aktorki”	167
4. Scenografia i kostiumy	170
5. Repertuar – przykład homogenizacji mechanicznej	175
6. Podsumowanie	182
ROZDZIAŁ VII: Sport w enklawie wojennej	185
1. Wprowadzenie	185
2. Eksklawy i enklawy przestrzenne	186
3. Enklawy funkcjonalne	187
4. Enklawy sportowe	189
5. Podsumowanie	196
ZAKOŃCZENIE – Społeczne ramy pamięci o oflagach	201
1. Wprowadzenie	201
2. Oflagi w pamięci indywidualnej	202
2.1. Autorzy oraz czas i forma relacji	202
2.2. Tematyka i treść relacji	206
2.3. Cenzura i mechanizmy obronne	209
3. Oflagi w pamięci/niepamięci zbiorowej	212
4. Podsumowanie	216
Bibliografia	219
Summary	224
Resumé	225
Zusammenfassung	226
Spis ilustracji	227
Ilustracje	229